

Archeologienota Herentals - Schaliken

Natasja Reyns en Liesbeth Claessens

Temse
2016

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2016/12.807/80

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	11
2.3	Onderzoeksopdracht	11
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	11
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	11
2.3.3	Werkwijze	13
2.4	Assessmentrapport	14
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	14
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	20
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	25
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	27
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	28
2.4.6	Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek.....	28
2.4.7	Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek.....	29
3	Bibliografie.....	30
3.1	Publicaties	30
3.2	Websites	30
4	Bijlagen	31
4.1	Archeologische periodes	31
4.2	Plannenlijst	31
4.3	Fotolijst.....	32

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunningsaanvraag waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen geheel of gedeeltelijk gelegen zijn in archeologische zones, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2016J63

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

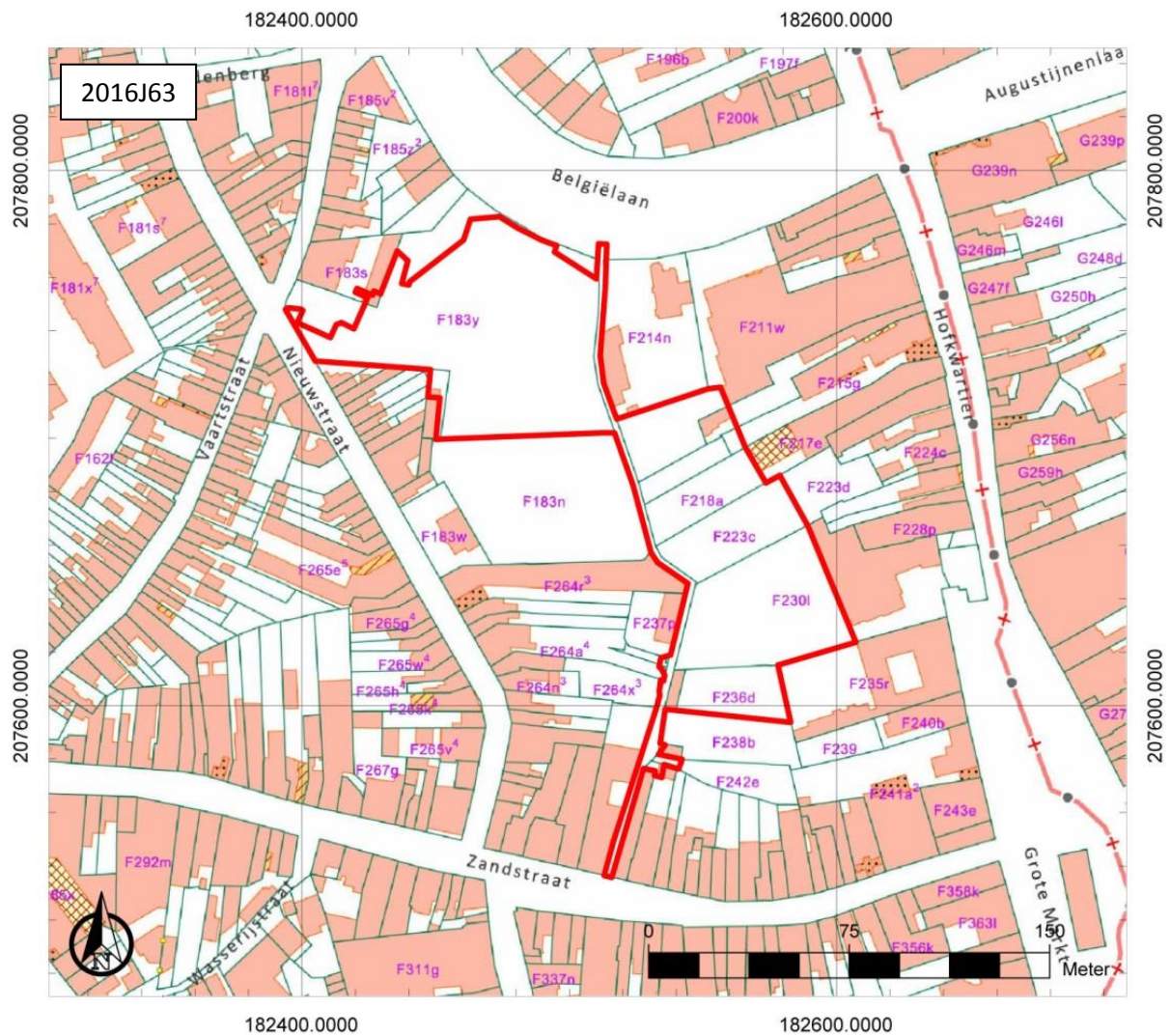
Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Herentals, Herentals, Zandstraat – Nieuwstraat - Belgiëlaan, Schaliken

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 182516, 207535
- 182392, 207749
- 182510, 207773
- 182607, 207624

Kadastrale percelen: Herentals, afdeling 1, sectie F, nummers 183s, 183x, 183y, 211a2, 211b2, 211w, 211z, 215g, 218a, 223c, 230l, 236d, 237p, 237r, 237s, 242e, 256t, 264a4, 264x3, openbaar domein

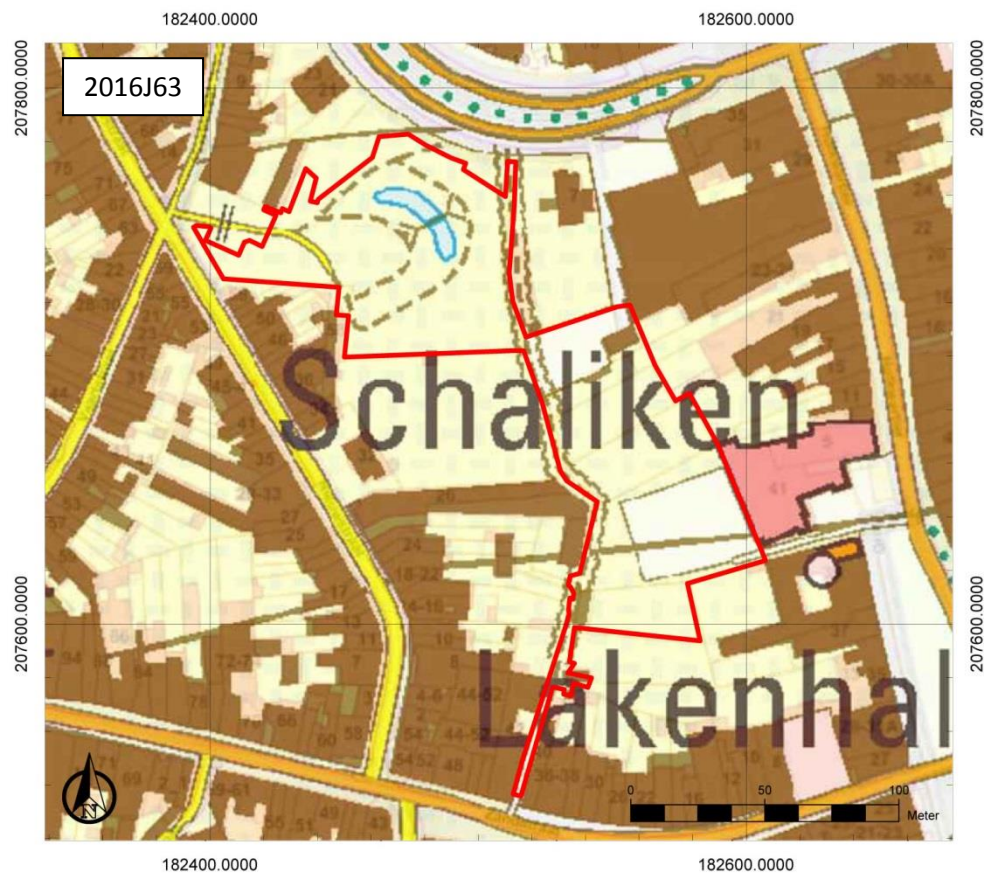
Kadastraal plan:

Figuur 1: Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood
(http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/?local=nl_BE)

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 12364 m²

Topografische kaart:

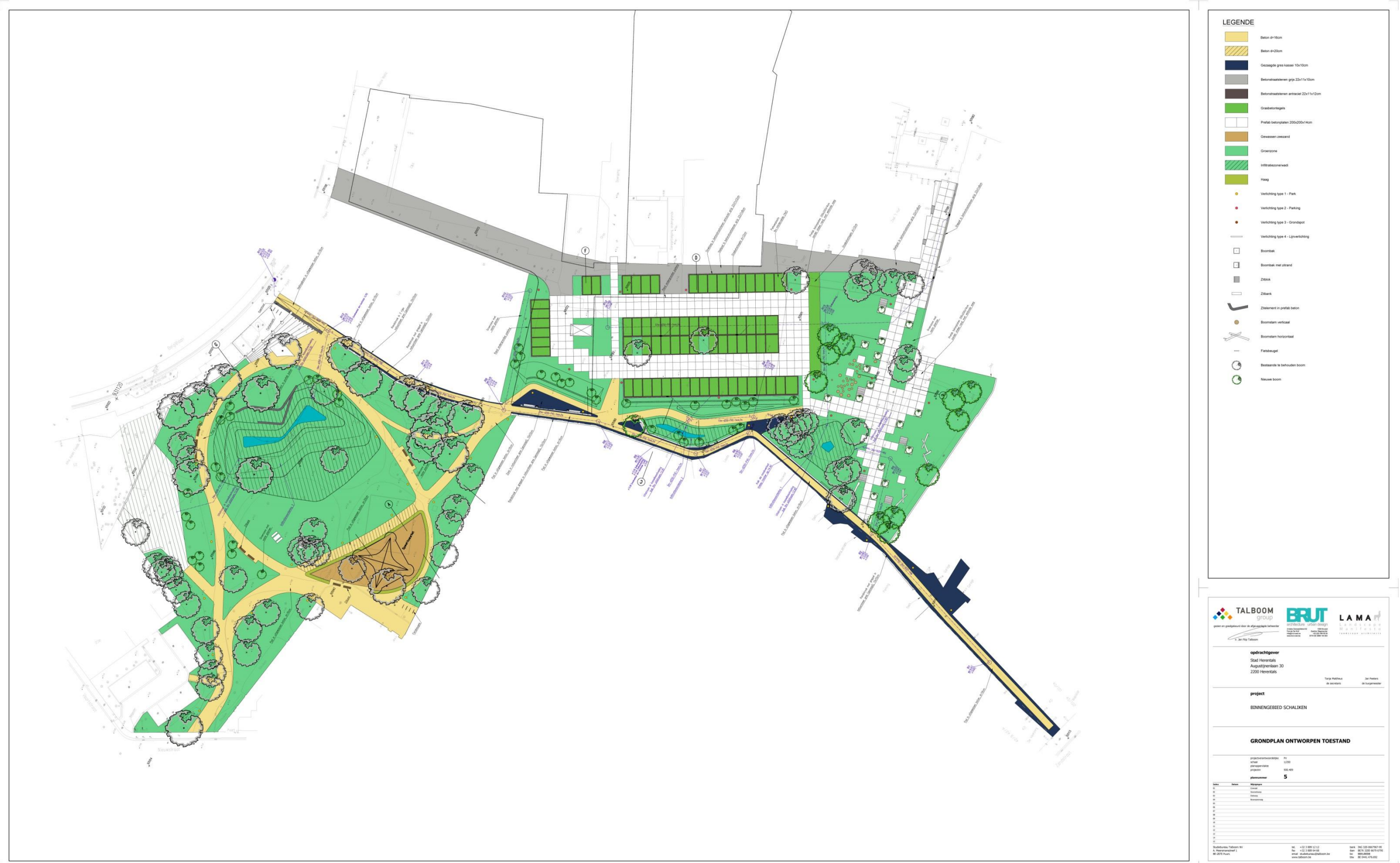

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 31/08/2016 – 21/11/2016

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd

Verstoorde zones: gekende verstoorde zones binnen het onderzoeksgebied zijn beperkt. Het gaat om een reeds bestaande vijver, die behouden blijft (Figuur 2 en Figuur 4). Grote delen in het oosten van het onderzoeksgebied zijn vandaag in gebruik als parking (Figuur 8). Er zijn geen doorsnedetekeningen beschikbaar van de parking. Vermoedelijk kent de parking een verstoringsdiepte van ca. 50 cm. Verder zijn enkele beperkte zones binnen het onderzoeksgebied in het verleden reeds archeologisch onderzocht (zie 2.2). Ze hebben dus geen grote impact op de bewaring van het bodemarchief.

Figuur 5: Te slopen muren en te rooien bomen in rood, te behouden bomen in zwart, aan te passen muren zonder bodemingreep in geel en groen (Talboom)

2.2 Archeologische voorkennis

Enkele onderzochte zones in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied strekken zich uit tot binnen het onderzoeksgebied. Omdat het grootste deel van deze onderzochte zones buiten het onderzoeksgebied te situeren is, worden ze besproken in hoofdstuk 2.4.3.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken binnen het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

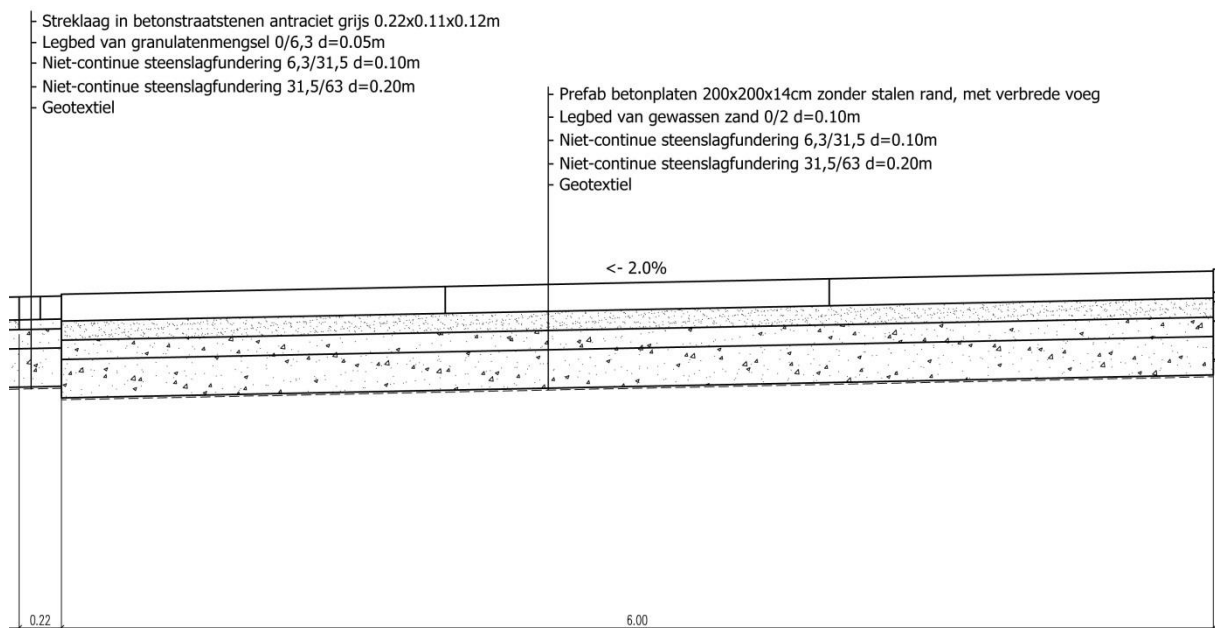
Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Het Stadspark krijgt een nieuwe entree, gecombineerd met 't Loopke. Momenteel is 't Loopke een onverhard pad met een beperkte breedte (2 à 3 m) dat zich doorheen het binnengebied kronkelt. Het wordt begrensd door bakstenen muren die een bijzonder (historisch) karakter geven. Anderzijds geven deze muren ook een onveiligheidsgevoel door de gesloten perspectieven. Doordat het pad niet verhard is, is het op vele momenten slecht toegankelijk. Bij de herinrichting wordt 't Loopke getransformeerd naar een veilig en aantrekkelijk wandel- en fietspad dat het stationsgebied verbindt met het centrum. De voorziene verharding kent een breedte van 2,58 m en een verstoringsdiepte van ca. 41 cm (Figuur 6).

zitrand met houten dek om op te liggen en zitten. Het bestaande speeltoestel wordt geïntegreerd in een nieuwe speelzone met zitranden. Aan de Jeugddienst wordt een pleintje voorzien.

De publieke parking in het binnengebied wordt ontsloten via de Belgiëlaan. De rijweg wordt aangelegd in waterdoorlatende verharding, de parkeerplaatsen met gerecupereerd steenpuin. Dit heeft een verstoringdiepte van ca. 55 cm onder het maaiveld. Waardevolle bomen worden behouden. De doorsteek sluit aan op de nieuwe inrichting en verbindt het binnengebied met het Hofkwartier. Achter 't Hof komt een nieuwe verblijfsplek met een grasheuvel. De grond hiervan is afkomstig van de tijdelijke parking. De bestaande bomen blijven behouden. 't Loopke wordt een pleinruimte op de overgang tussen het binnengebied en de Grote Markt.³

Figuur 7: Detail typeprofiel parking (Talboom)

Vandaag bevindt zich achter het Hof een publieke betalende parking in het binnengebied. Hoewel deze parking heel centraal gelegen is in Herentals, kennen slechts weinig mensen deze locatie, waardoor de parking onderbenut blijft. Hoewel het op lange termijn de bedoeling is om het bovengronds parkeren uit het binnengebied te halen en het binnengebied echt groen in te richten, blijft op korte termijn een gedeelte ingericht als parkeerplaats voor het centrum. Door de bestaande parking te verplaatsen richting de Belgiëlaan is het mogelijk deze rechtstreeks vanaf de hoofdweg te ontsluiten en het Hofkwartier en de Grote Markt hierdoor autoluwder te maken. Op termijn wordt op de locatie van de bovengrondse parking mogelijk een ondergrondse parking gerealiseerd. Deze maakt geen deel uit van de vergunningsaanvraag waarvoor de archeologienota opgemaakt wordt.⁴

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden, ook al is ze gesitueerd binnen de vastgestelde archeologische zone 'Historische stadskern van Herentals'. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

³ <http://docplayer.nl/20422909-Binnengebied-schaliken-inrichtingsplan-en-masterplan-voor-de-inrichting-en-bestemming-van-het-binnengebied-schaliken.html>

⁴ <http://docplayer.nl/20422909-Binnengebied-schaliken-inrichtingsplan-en-masterplan-voor-de-inrichting-en-bestemming-van-het-binnengebied-schaliken.html>

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Volgende kaarten worden weergegeven: Jacob van Deventer (1550-1565), Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778) en Atlas der Buurtwegen (1841). Ze gaan vooraf aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief.

Verder is ook de Erfgoedbank Kempens Karakter digitaal geraadpleegd.

Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing. Vele stafkaarten tonen onvoldoende detail met betrekking tot het onderzoeksgebied.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

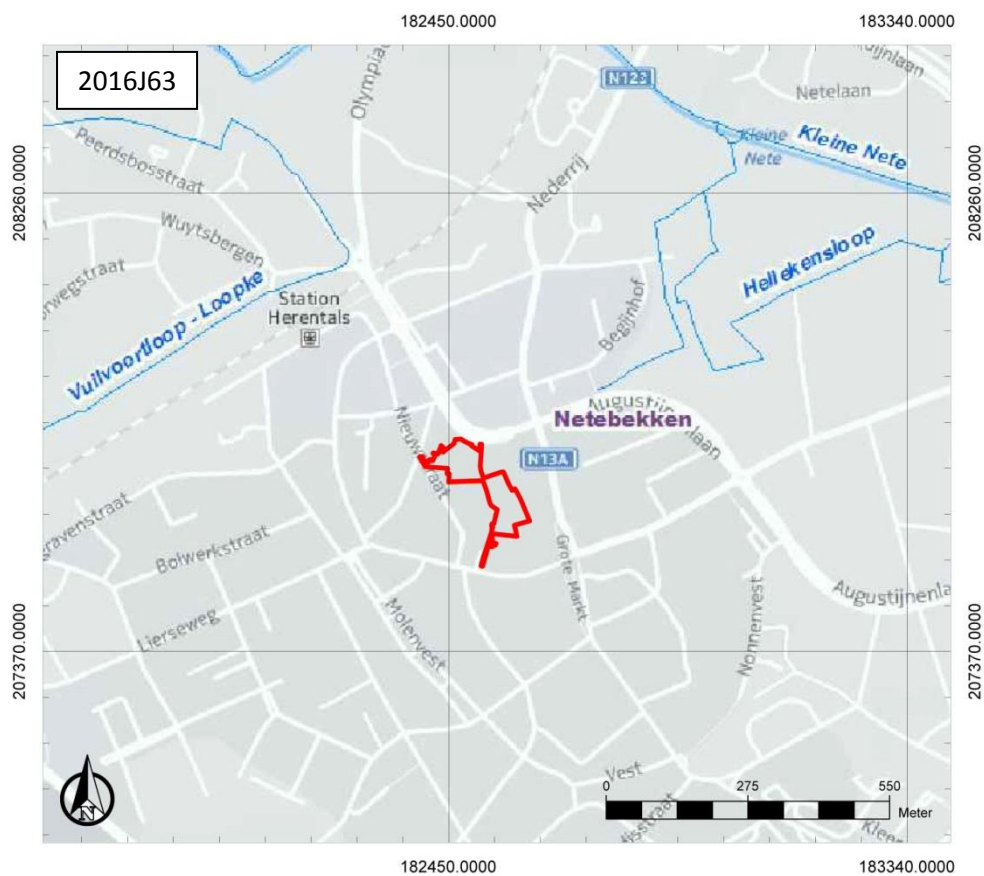
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

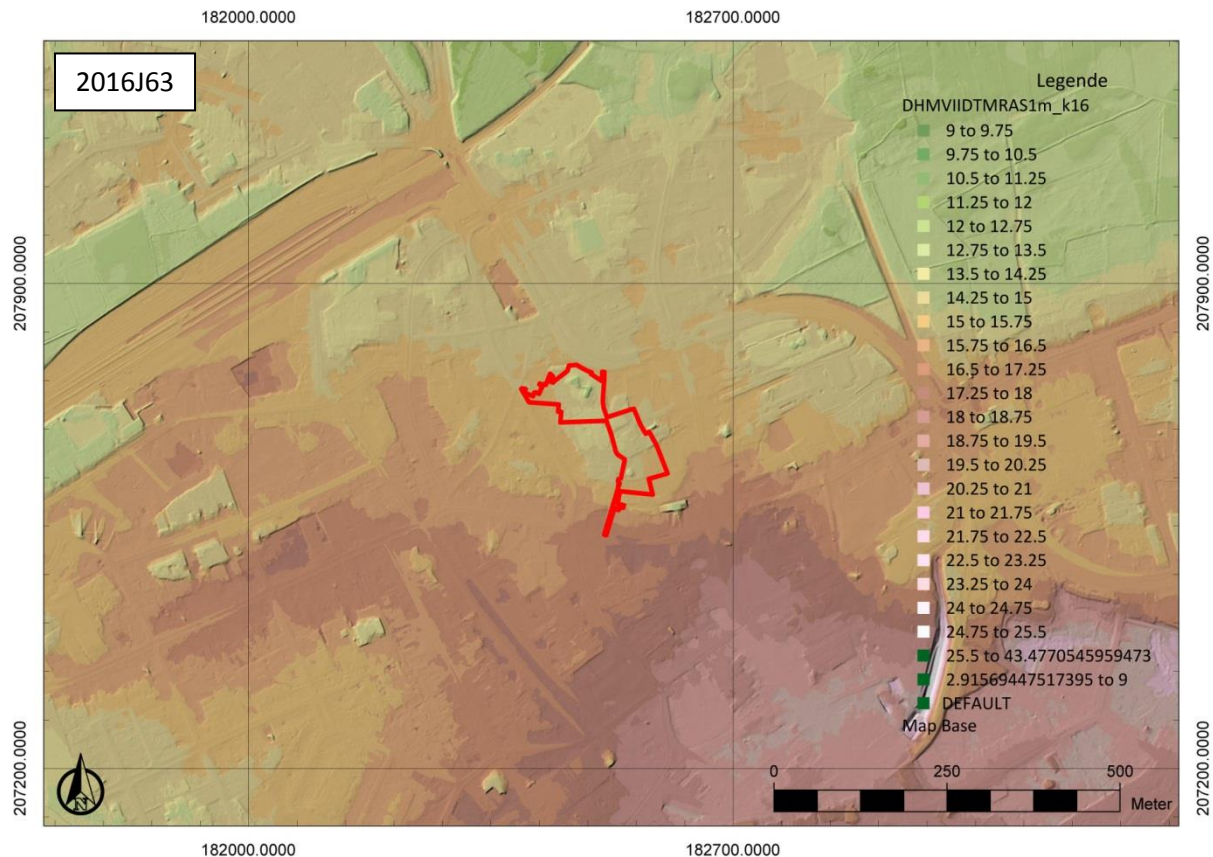
Het onderzoeksgebied is gelegen ten noorden van de Zandstraat, ten oosten van de Nieuwstraat, ten zuiden van de Belgiëlaan en ten westen van de straten Hofkwartier en Grote Markt (Figuur 8). Het bevindt zich ten westen van het historische centrum van Herentals. Hydrografisch behoort het terrein tot het Netebekken. Ten westen bevindt zich de Vuilvoortloop of Loopke. Ten oosten zijn de Hellekensloop en de Kleine Nete te situeren.

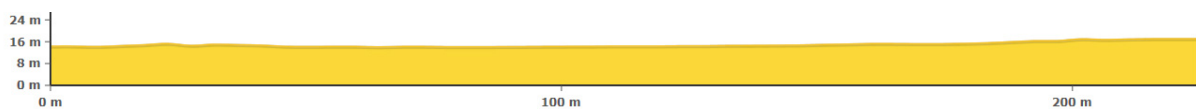
Figuur 8: Luchtfoto van 2015 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Figuur 9: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 10: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

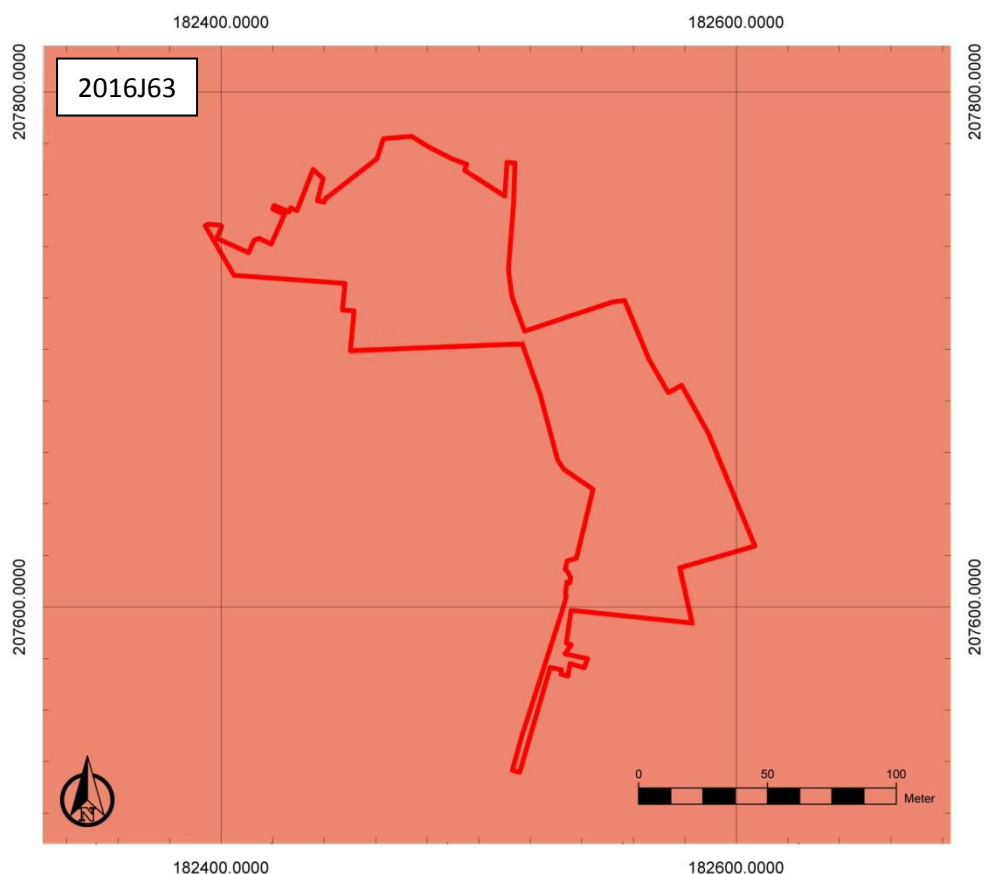
Figuur 11: Hoogteverloop van noord naar zuid van het terrein (www.geopunt.be/kaart)

Herentals is gelegen op het uiteinde van een oost-west georiënteerde dekzandrug, die de Netevallei flankiert (Figuur 10). Het zuidelijke deel van de stad is duidelijk hoger gelegen (ca. 15 m TAW) dan het noordelijke deel dat afhelt naar het alluviale gebied van de Kleine Nete en Molennete (ca. 12 m TAW).⁵ Het onderzoeksgebied is het hoogst in het zuiden, met een hoogte van 17,1 m TAW, en helt af naar het noorden toe, waar het terrein een hoogte kent van 14,3 m TAW (Figuur 11). Het onderzoeksgebied blijkt iets lager gelegen dan zijn omgeving aan oostelijke, zuidelijke en westelijke zijde. Ook binnen het onderzoeksgebied zijn enkele hoogteverschillen te zien, die te relateren zijn aan de huidige parkaanleg. De vijver in het noorden van het terrein is duidelijk te onderscheiden.

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 12) bestaat uit de Formatie van Diest, dat bestaat uit groen tot bruin zand, dat heterogeen is. Het bevat meerdere grindlagen, (ijzer)zandsteenbanken, kleirijke horizonten en een schuine gelaagdheid. Verder is het glauconietrijk en bevat het micarische horizonten.⁶

⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 5 oktober 2016).

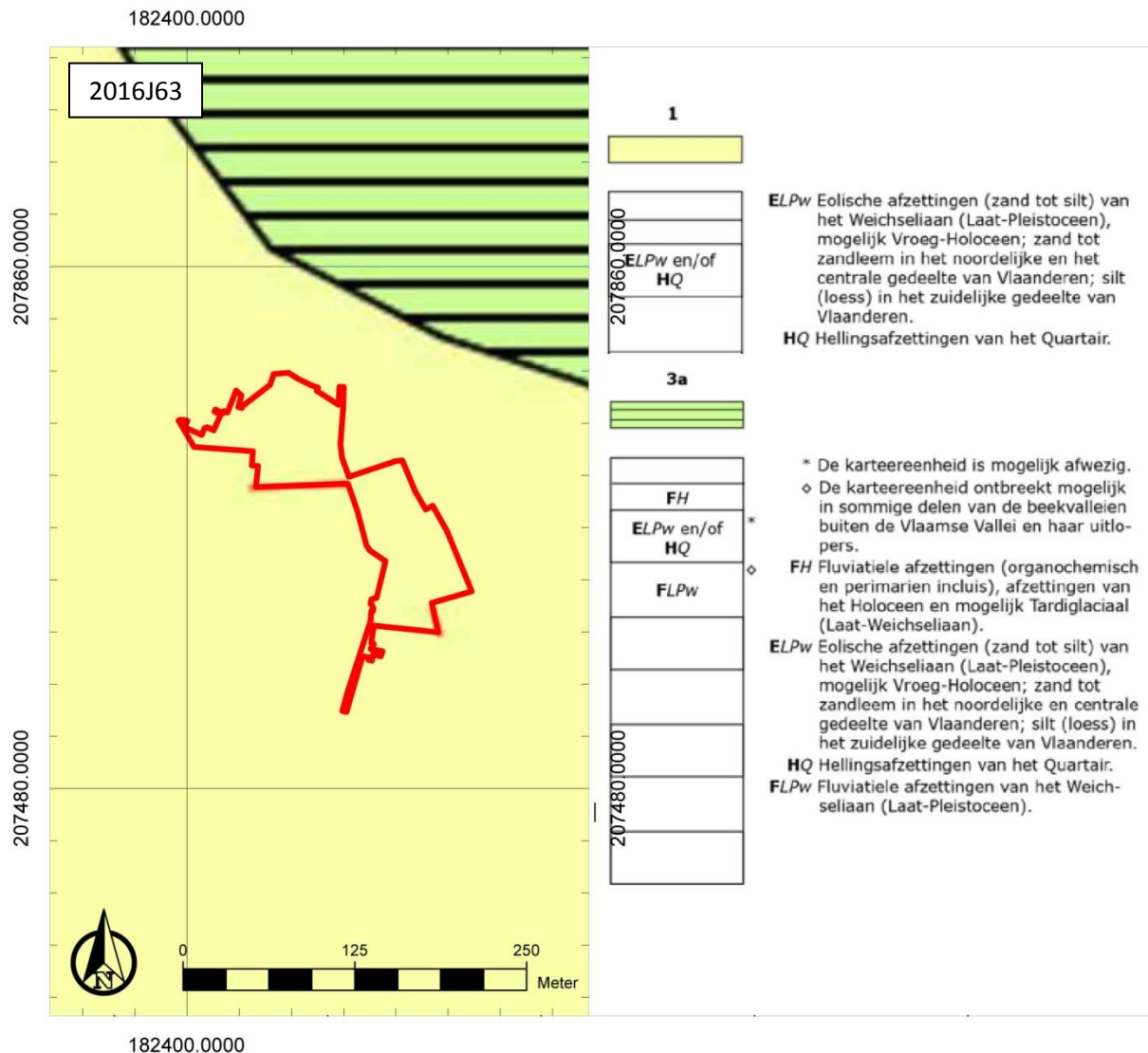
⁶ www.geopunt.be/kaart

Figuur 12: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied. Roze: Formatie van Diest (www.geopunt.be/kaart)

De quartairgeologische kaart (Figuur 13) geeft aan dat zich binnen het onderzoeksgebied eolische afzettingen bevinden van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen en/of hellingsafzettingen van het quartair. Even ten noorden van het onderzoeksgebied zijn op de kaart fluviatiele afzettingen aangegeven.⁷ Het betreft het alluviale gebied van de Kleine Nete en Molennete (zie hoger). De kaart geeft aan dat het onderzoeksgebied te situeren is in een overgangsgebied.

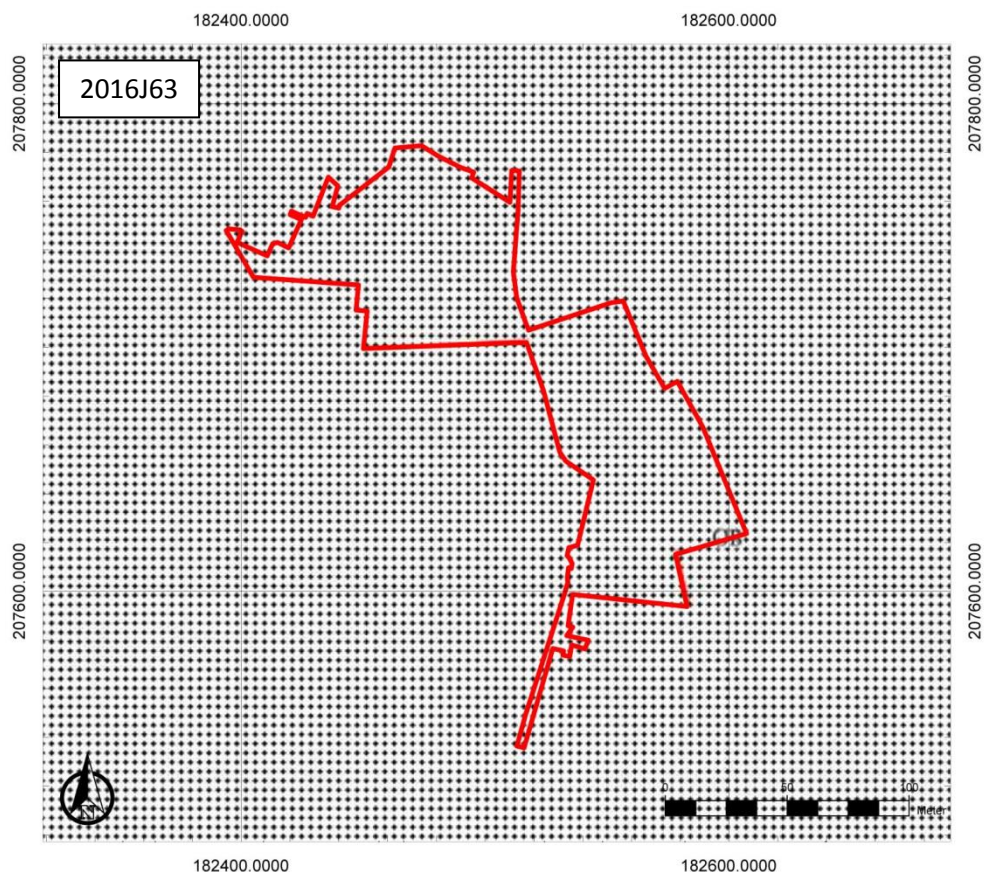
⁷ www.geopunt.be/kaart

Figuur 13: Quartairegeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

De bodemkaart (Figuur 14) geeft het volledige onderzoeksterrein weer als bebouwde zone (Figuur 15). Daarom moeten we ruimer kijken dan enkel het onderzoeksgebied om een inschatting te kunnen maken van de bodemeigenschappen. Op bodemkundig vlak is Herentals gelegen in de regio Kempen die gekenmerkt wordt door zandgronden. Het zuidelijke deel van de stad is gelegen op de hogere en drogere zandgronden die in de onmiddellijke omgeving van de stad gekarakteriseerd zijn door de aanwezigheid van een plaggendeek. Het noordelijke stadsdeel is gelegen op eerder natte alluviale zandgronden.⁸

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 5 oktober 2016).

Figuur 14: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Figuur 15: Bodemgebruikskaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Uit de eerder behandelde kaarten blijkt dat het onderzoeksgebied gelegen is op de hogere en drogere zandgronden in het zuidelijke deel van Herentals. De mogelijke aanwezigheid van een plaggendek kan betekenen dat het bodemarchief goed geconserveerd is. Een plaggenbodem is het restant van een systeem van bemesting waarbij mest uit de potstal vermengd met plaggen op de akkers werd gebracht. De algemene toepassing van plaggenbemesting in de Antwerpse Kempen is te situeren vanaf het begin van de 13de eeuw en werd toegepast tot aan de industrialisering van de landbouw. De meeste plaggenbodems lijken pas vanaf de 14de of 15de eeuw gevormd. Plaggenbodems kunnen relatief dik zijn en bijgevolg een conserverende werking hebben voor het onderliggende bodemarchief, dat bij ondiepe ingrepen en landbouwvoering niet meer geraakt wordt.⁹

De bodemgebruikskaart toont dat het grootste deel van het onderzoeksgebied begroeid is. Bepaalde delen, voornamelijk in het oosten van het onderzoeksgebied, zijn verhard en plaatselijk ook bebouwd (Figuur 15).

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De oorsprong van Herentals zou teruggaan op een vroegmiddeleeuws villadomein, dat als onverdeeld allodium op een niet gekend tijdstip in handen kwam van het kapittel van reguliere kanunnikessen van Bergen. Daaruit ontwikkelde zich de Sint-Waldetrudiskerk en de parochie van Sint-Waldetrudis. De eerste vermelding van 'Herentals' duikt pas op in een pauselijke bul uit 1147-1150. Wellicht ging het om een nederzettingkern, die zich ten noorden aan de Neteloop ontwikkelde. Herentals had dus oorspronkelijk twee kernen: een kern in kerkelijk bezit op een ouder domein ten zuiden (waar het onderzoeksgebied te situeren is) en een nieuwere economische kern ten noorden. Deze ontwikkeling verklaart ook de langgerekte peervorm van de latere stad (Figuur 17).

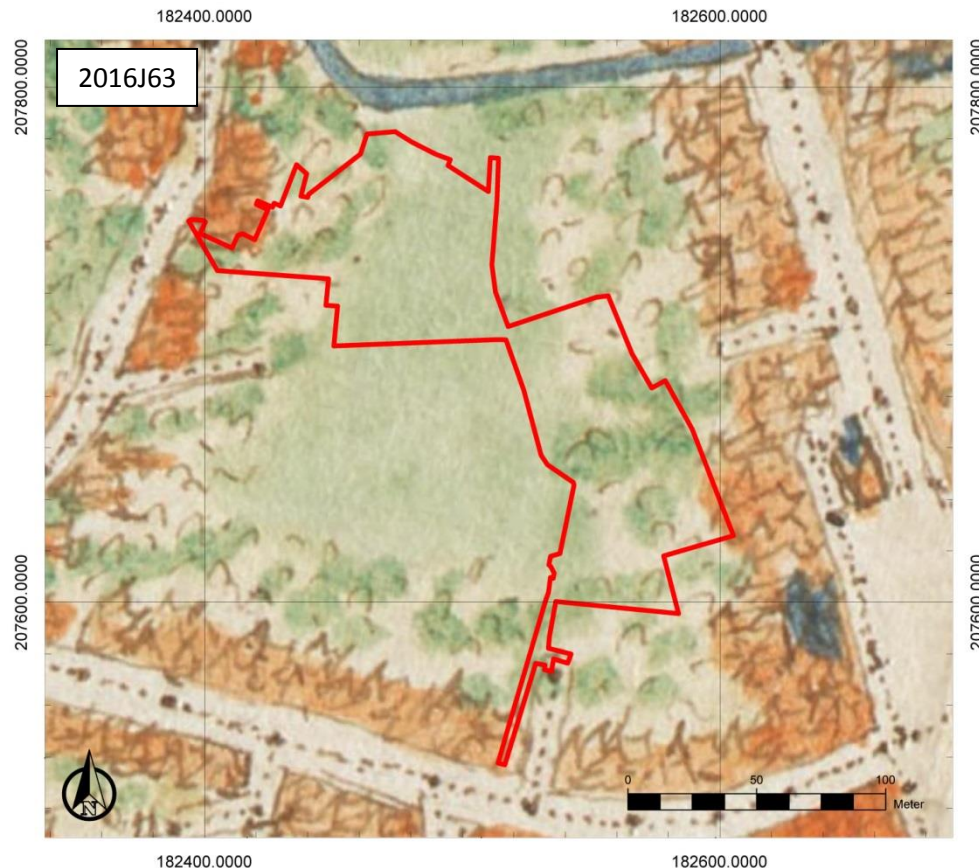
Omdat de belangen van de twee gemeenschappen voor conflicten zorgden, greep Hendrik I, hertog van Brabant, in en stichtte in 1209 de stad Herentals op het goed van de reguliere kanunnikessen van Bergen. De stad had vanwege de ligging op de kruising van twee belangrijke handelslijnen, de landweg Brugge-Antwerpen-Maastricht-Keulen en de waterweg van de Kleine Nete, een belangrijke strategische positie binnen het hertogdom Brabant. In eerste instantie ontwikkelde de nieuwe stad zich voornamelijk in het noordelijke deel met onder andere de oprichting van het Elisabethgasthuis (voor 1253) en het oude begijnhof (voor 1266).

Jan II reikte in 1303 een stadskeure uit, die de administratie, wetgeving en rechtspraak regelde. Reeds voor het einde van de 13de eeuw ontwikkelde Herentals zich dankzij de plaatselijke lakennijverheid tot een belangrijke economische speler in het hertogdom Brabant. Het politieke belang van de stad blijkt uit het uitroepen van Herentals tot hoofdstad van het markgraafschap in 1356, ter vervanging van Antwerpen, dat toen naar het graafschap Vlaanderen werd overgeheveld. De oprichting van de Latijnse school in de eerste decennia van de 14de eeuw gaf een belangrijke impuls op cultureel vlak. In de 15de eeuw zagen twee nieuwe kloosterstichtingen het licht: het Besloten Hof van de norbertinessen in 1410 en het minderbroedersklooster in 1472. Uit diezelfde bloeiperiode stammen de gotische Sint-Waldetrudiskerk (14de-15de eeuw) en de lakenhal/stadhuis (15de eeuw).

Over het ontstaan van de stadsomwalling is weinig gekend. De oprichting van de stad in 1209 hield ook het recht tot stadsomwalling in, maar het is niet geweten wanneer de oudste omwalling tot stand is gekomen. Om de waterhuishouding binnen de stad te regelen waren er dammen en sluizen op aangebracht. Ook in de 16de eeuw bleef de bloei van Herentals stand houden. Vele monumenten werden gebouwd of verbouwd. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) had Herentals als

⁹ Bastiaens 1994, 83-86; van Doesburg *et al.* 2007, 150

garnizoensstad veel te lijden, zodat in de 17de eeuw de economische rol van de stad uitgespeeld was. Herentals was enkel nog van betekenis als lokaal marktcentrum en kende een terugval van bevolking. Vanaf 1578 is de Herentalse stadsomwalling om militair-strategische doelstellingen verkleind tot achter de Nete en zijn de stadspoorten onder militaire invloed aangepast tot een systeem van vooruitspringende vijfhoekige bastions en schansen in aarde. Onder invloed van de toenemende industrialisatie kent Herentals in de 19de en 20ste eeuw een nieuwe economische impuls, met onder meer de ontwikkeling van de buurtspoorwegen en de aanleg van het Kempens Kanaal (1839-1856, gedempt op Herentals' territorium in 1940) en het Albertkanaal (1935-1939).¹⁰

Figuur 16: Plan van Jacob van Deventer uit 1550-1565 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

De oudste kaart die beschikbaar is voor het onderzoeksgebied is het plan van Jacob van Deventer uit 1550-1565. De kaart toont bebouwing ter hoogte van de straten die rond het onderzoeksgebied te situeren zijn. Binnen het onderzoeksgebied zelf is echter geen bebouwing aangegeven.

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden uit 1771-1778 (Figuur 17 en Figuur 18) is te zien dat het onderzoeksgebied in de 18de eeuw binnen de stadsomwalling van Herentals viel. Ter hoogte van de historische straten is bebouwing te zien. Binnen het onderzoeksgebied zelf is echter geen bebouwing op te merken. Het terrein werd in het oosten voornamelijk ingenomen door tuinen en bestond voor het overige uit akkerland. Op de Atlas der Buurtwegen uit 1841 (Figuur 19) is nog steeds geen bebouwing te zien binnen het onderzoeksgebied. Wel loopt centraal door het onderzoeksgebied een waterloop.

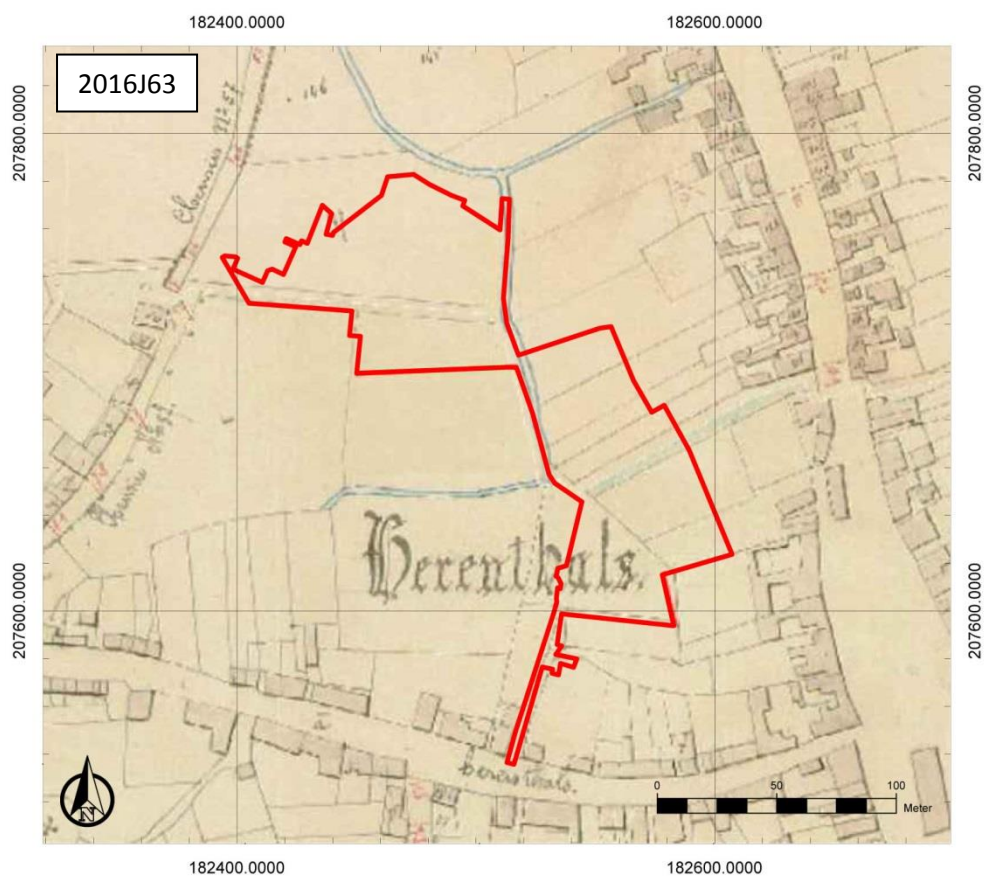
¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 5 oktober 2016).

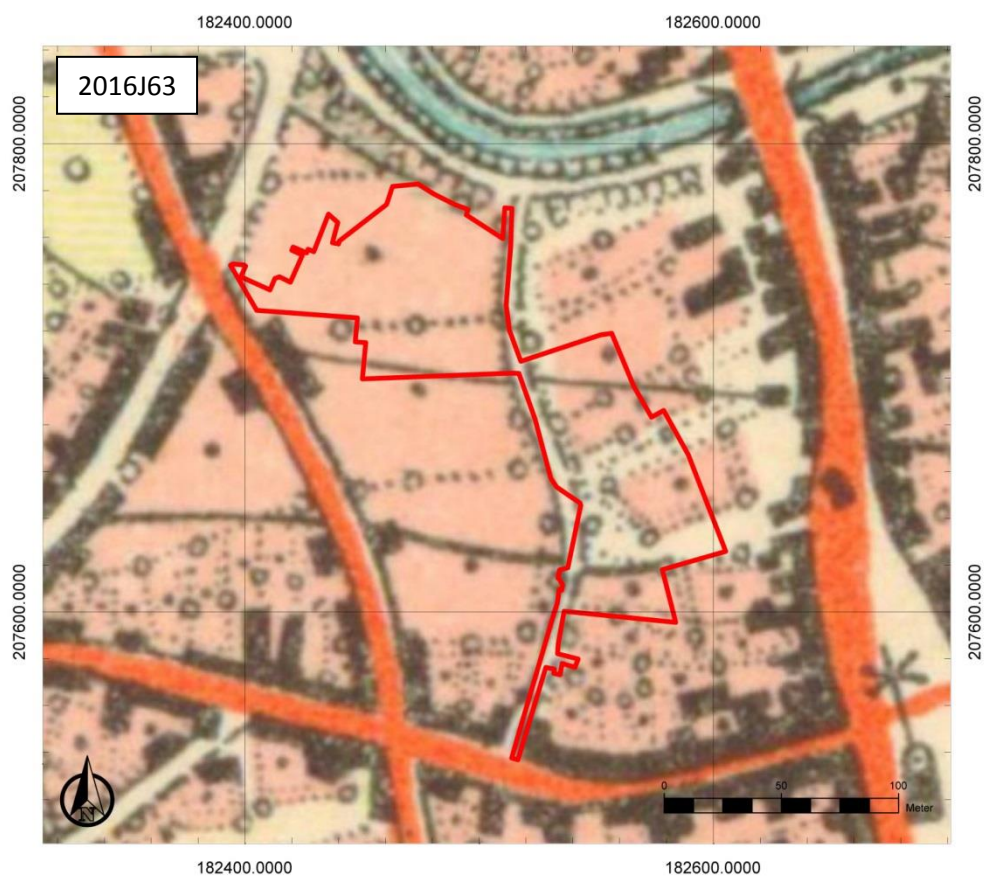
Figuur 17: Kabinetkaart van de Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 18: Detail Kabinetkaart van de Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 19: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Figuur 20: Topografische kaart uit 1893 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 21: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Figuur 22: Zicht op het kasteel van Hilst en de tuin met onder meer de vijver (rechts). Postkaart verstuurd in 1908 (<http://www.kempenserfgoed.be/erfgoed/1162-postkaart-kasteel-van-hilst-herentals>)

Een topografische kaart uit 1893 toont dat centraal door het onderzoeksgebied een weg loopt van noord naar zuid. Binnen het onderzoeksgebied is geen bebouwing aangegeven. Het stadspark gaat terug op de tuin van het domein van Ferdinand Van Hilst (1865-1929), een schoenenfabrikant. Hij startte de eerste Herentalse schoenfabriek in de Nieuwstraat in 1896 op. Het imperium van Van Hilst situeerde zich tussen de Nieuwstraat, de Blijdenberg en de Sint-Magdalenastraat. Aan de Nieuwstraat bouwde hij een kasteel (Figuur 22). De tuin en de bijhorende vijver werden later, zoals gezegd, gebruikt als stadspark.¹¹ Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 21) toont het onderzoeksgebied in gebruik als park, zoals dat vandaag de dag nog steeds het geval is.

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Het onderzoeksgebied is volledig gelegen binnen de vastgestelde archeologische zone 'Historische stadskern van Herentals'. De archeologische kennis over Herentals is beperkt. De archeologische interventies bleven voor 2004 beperkt tot zeer kleinschalige ingrepen naar aanleiding van werfcontroles. Vanaf 2004 vond op enkele plaatsen een beperkt vooronderzoek plaats. Over de prestedelijke occupatiegeschiedenis zijn tot op heden geen gegevens voorhanden.¹² In het kader van de vraagstellingen beperken we ons tot een bespreking van de voornaamste gekende archeologische waarden in de omgeving, die van toepassing zijn voor een inschatting van het archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied.

Onder de huidige Sint-Waltrudiskerk bevinden zich wellicht de funderingen van oudere kerkfasen. De kerk is echter nog nooit het onderwerp geweest van archeologisch onderzoek. Rond de kerk zijn verder ook sporen van de oudste (vroeg)middeleeuwse bewoningskern te verwachten. De lakenhal bevindt zich ten zuidwesten van het onderzoeksgebied (CAI ID 113150) en deed vanaf 1430 dienst als stadhuis. Bij de heropbouw na een brand (1512) werd een belfort toegevoegd (1534). De restauratiewerken van de Lakenhal gingen gepaard met een archeologische werfbegeleiding. Deze bracht (paal)sporen, kuilen, uitbraaksporen en ophogingslagen ouder dan de bouw van de Lakenhal aan het licht, evenals de funderingen en oude bouwelementen (o.a. een oude haard) van de Lakenhal zelf. De paalsporen worden gezien de marktfunctie van dit areaal, in verband gebracht met marktkramen en andere bouwsels (gedateerd vanaf de tweede helft van de 12de tot de 14de/15de eeuw). De uitbraaksporen zouden afkomstig zijn van een ouder gebouw, mogelijk het oorspronkelijke gebouw uit het begin van de 15de eeuw. De vondsten uit de ophogingslagen wijzen op een datering in de 15de en 16de eeuw, de periode van de heropbouw van de Lakenhal, na de brand van 1512.¹³

Net ten zuidoosten van het onderzoeksgebied, en deels binnen het onderzoeksgebied, is een archeologisch onderzoek uitgevoerd (CAI ID 100696). Daarbij kwamen ijzerzandstenen funderingen, een tonput, een oven en andere grondsporen aan het licht. Ze dateren uit de 13de tot 19de eeuw.¹⁴ Op dezelfde locatie (CAI ID 105695) is een voormalige stadsbrouwerij te situeren. De oudste vermelding dateert uit 1465, wanneer het pand vermeld werd als 'De Wildeman'. In 1688 werd het 'Het Schali(e)ken' genoemd, waarnaar het toponiem Schaliken verwijst. Vandaag de dag is het een woonhuis in classicistische stijl.¹⁵ Ten noorden van de brouwerij bevindt zich het pand 'De Luypaart' (CAI ID 105693). Het pand is reeds gekend vanaf 1489, maar het huidige uitzicht is voornamelijk

¹¹ <http://www.kempenserfgoed.be/erfgoed/8949-herentals-kasteel-van-hilst>

¹² Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 5 oktober 2016).

¹³ Smeets 2010, 15; Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 5 oktober 2016).

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100696, Grote Markt - Zandstraat I (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105695, Het Schaliken (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

18de-eeuwen.¹⁶ Ten zuiden van de brouwerij, op de hoek met de Zandstraat, is het pand 'De Oude Zalm' gelegen (CAI ID 105694). De oudste datering stamt uit 1515. Oorspronkelijk was het een constructie opgetrokken uit hout en leem. Vanaf 1616 begon men met de 'verstening' van het gebouw. Ook dit pand was oorspronkelijk een brouwerij.¹⁷

Figuur 23: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerendergoed.be/>)

Ook in het oosten van het onderzoeksgebied heeft al archeologisch onderzoek plaatsgevonden, ter hoogte van het pand 'Hofkwartier' (CAI ID 209042). Er werden negen sporen gevonden, afgedekt door een zwarte laag. De sporen dateren uit de volle middeleeuwen. De laag zou ook ontstaan zijn in de volle middeleeuwen. De vindplaats is goed bewaard door de afdekking van een groot puinpakket uit de nieuwste tijd.¹⁸ De zwarte laag ving aan op een diepte van ca. 1,8 m. Het middeleeuwse niveau met leesbare sporen bevond zich op een hoogte van 12,97 m TAW.¹⁹ Ten zuidwesten van het onderzoeksgebied werd een muntschat gevonden op de hoek van de Zandstraat en de Collegestraat (CAI ID 102021). In totaal werden er 247 munten gevonden, zowel gouden als zilveren. De jongste munt dateert uit 1600.²⁰ In het westen is ook nog de stadsomwalling aangeduid op de CAI-kaart als CAI ID 164118.²¹

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105693, De Luypaert (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105694, De Oude Zalm (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 209042, Hofkwartier (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

¹⁹ Arkens/De Beenhouwer 2016, 25

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 102021, Zandstraat I (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 164118, Stadsomwalling (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

Ten noordoosten bevindt zich ook het klooster van de Augustijnen en een infirmerie (CAI ID 113204). Het is in 1613 of 1616 gesticht. In 1796 wordt het klooster niet langer als klooster gebruikt.²² Nog meer ten noorden hiervan zijn het begijnhof en de Sint-Catharinakerk gelegen (CAI ID 113139). Ze is waarschijnlijk voor 1266 gesticht. Ze werd afgebroken in 1578 vanwege haar strategisch belang en begin 17de eeuw heropgebouwd.²³

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?

Het onderzoeksgebied is vrij dicht te situeren bij de historische kern van Herentals. In het bijzonder de lakenhal is te situeren ten zuidoosten van het onderzoeksgebied. Enkele archeologische onderzoeken grenzen aan het onderzoeksgebied en vallen er zelfs deels binnen. De aangetroffen sporen zijn te relateren aan de historische bebouwing (zie verder) en dateren vanaf de volle middeleeuwen tot de nieuwste tijd. Twee gebouwen waren in het verleden brouwerijen. Landschappelijk is het onderzoeksgebied te situeren in een overgangszone van hoger gelegen, droge zandgronden, naar lager gelegen alluviale afzettingen. Ook dit wijst op het archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied. De bodem bestaat uit een dikke plaggenbodem, waardoor het archeologisch bodemarchief beschermd is ten opzichte van ondiepe bodemingrepen.

Figuur 24: Synthesepan

²² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113204, Augustijnenklooster (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

²³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113139, Begijnhof en Sint-Catharinakerk (geraadpleegd op 6 oktober 2016)

Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Aan de hand van historische kaarten zijn we geïnformeerd over de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein. Reeds in de 16de eeuw wordt bebouwing gesitueerd ter hoogte van de straten die het onderzoeksgebied omringen. Uit historische bronnen en archeologisch onderzoek weten we dat dit zelfs reeds in de 13de eeuw het geval moet geweest zijn. Het binnengebied waar het onderzoeksgebied te situeren is, lijkt echter onbebouwd. Dit blijft het beeld doorheen de tijd, tot het terrein, in gebruik genomen wordt als tuin bij het kasteel van Van Hilst en nog later als park. Dit is de situatie zoals ze vandaag de dag nog steeds is.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het onderzoeksgebied worden verschillende bodemingrepen gepland. De meeste bodemingrepen zijn erg plaatselijk en kennen een beperkte omvang. De bodem bestaat uit een dikke plaggenbodem, waardoor het archeologisch bodemarchief beschermd is ten opzichte van ondiepe bodemingrepen. Ter hoogte van de vijver wordt een beperkte herprofilering van de taluds voorzien. De vijver is aangelegd toen het onderzoeksgebied ingericht werd als tuin in het begin van de 20ste eeuw. Dit betekent dat de aanwezige vijver beschouwd mag worden als een reeds verstoorde zone. Verder wordt de bestaande parking verplaatst. De nieuwe parking heeft een oppervlakte van ca. 2900 m² en kent een verstoringsdiepte van ca. 55 cm. Een onderzoek dat aansluitend en deels binnen het onderzoeksgebied uitgewerkt werd, ter hoogte van CAI ID 209042 geeft aan dat het eerste relevante archeologische niveau er zich bevindt op een diepte van ca. 1,80 m onder het maaiveld. Indien we deze dieptes mogen interpoleren naar de volledige zone van de parking, betekent dit een buffer van 1,25 m tussen de onderzijde van de geplande verstoringen en het eerste archeologische niveau. Wellicht zal de diepte van dit niveau in werkelijkheid variëren, maar een verschil van 1,25 m betekent dat we kunnen stellen dat het bovenste archeologische niveau door de aanleg van de parking niet of nauwelijks geroerd zal worden.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het onderzoeksgebied kent archeologisch potentieel. Het bevindt zich nabij de historische stadskern van Herentals. In de nabije omgeving zijn verschillende archeologische waarden gekend uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd.

Een analyse van de impact van de geplande werken toont dat de meeste bodemingrepen erg plaatselijk zijn. De bodem bestaat uit een dikke plaggenbodem, waardoor het archeologisch bodemarchief beschermd is ten opzichte van ondiepe bodemingrepen. Ter hoogte van de vijver vindt een grotere bodemingreep plaats, evenals ter hoogte van de nieuwe parking. De vijver is intentioneel aangelegd toen het terrein ingericht werd als tuin. Daarom is de bestaande vijver te beschouwen als een verstoring. De nieuwe parking kent een oppervlakte van ca. 2900 m² en een verstoringsdiepte van ca. 55 cm. Vlakbij werd een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd, waar vastgesteld werd dat het bovenste relevante archeologische niveau er zich bevindt op een diepte van 1,80 m. Dit betekent dat minstens aan de oostelijke zijde van de zone waar de nieuwe parking komt een buffer van 1,25 m behoudt tussen het bovenste archeologische niveau en de onderzijde van de geplande werken. Dit niveau kan binnen de te verstoren zone variëren, maar een verschil van 1,25 m betekent dat we kunnen stellen dat het bovenste archeologische niveau door de aanleg van de parking niet of nauwelijks geroerd zal worden.

Op basis van al deze argumenten besluiten we dat geen bijkomende archeologische maatregelen nodig zijn.

2.4.6 Samenvatting gericht op een gespecialiseerd publiek

Het onderzoeksgebied kent archeologisch potentieel op basis van de ligging nabij de historische stadskern van Herentals en op basis van de verschillende reeds gekende archeologische waarden die

dateren uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Het onderzoeksgebied zelf is steeds binnengebied geweest en werd in het begin van de 20ste eeuw ingericht als tuin. De meeste geplande ingrepen zijn kleinschalig en erg plaatselijk. Een grotere verstoring vindt plaats ter hoogte van de vijver. De vijver zelf is echter reeds te beschouwen als verstoring, aangezien deze uitgegraven werd. Tot slot is er ook ter hoogte van de nieuwe parking sprake van een grootschaligere bijkomende verstoring tot op een diepte van ca. 55 cm. Een archeologisch vooronderzoek dat vlakbij de nieuwe parking uitgevoerd werd, geeft aan dat het bovenste archeologische niveau er zich op enige diepte bevindt. De buffer tussen de geplande werken en de diepte van het bovenste archeologische niveau is naar verwachting groot genoeg om variaties in het bovenste archeologische niveau te ondervangen en met grote zekerheid te kunnen zeggen dat de geplande werken het bovenste archeologische niveau niet zullen verstoren. Daarom worden geen bijkomende archeologische maatregelen nodig geacht.

2.4.7 Samenvatting gericht op een niet gespecialiseerd publiek

Het onderzoeksgebied kent archeologisch potentieel. Een inschatting van de impact van de geplande werken toont echter aan dat de impact ervan op het bodemarchief eerder beperkt is. De aanwezigheid van een pluggenbodem en vergelijking met archeologisch relevante niveaus van nabijgelegen onderzoek wijzen er sterk op dat de geplande werken niet of nauwelijks een verstoring van het bovenste archeologische niveau zullen veroorzaken. Daarom worden geen bijkomende archeologische maatregelen nodig geacht.

3 Bibliografie

3.1 Publicaties

Arckens, M./J. De Beenhouwer, 2016: Archeologienota Herentals Friakinstraat – Belgiëlaan. Resultaten, *Rapport Fodio*, Wijnegem.

Bastiaens, J./J.M. Van Moernick, 1994: Bodemsporen van beddenbouw in het zuidelijk deel van het plaggenlandbouwareaal: getuigen van 17de-eeuwse landbouwintensivering in de Belgische provincies Antwerpen en Limburg en de Nederlandse provincie Noord-Brabant, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 12.3, 81-90.

Smeets, M., 2010: De archeologische begeleiding tijdens de restauratiewerken van de Lakenhal te Herentals, *Archeo-rapport* 22, Kessel-Lo.

Van Doesburg, J./M. De Boer/J.H.C. Deeben, 2007: Essen in zicht. Essen en plaggendecken in Nederland. Onderzoek en beleid, (*Nederlandse archeologische rapporten* 34), Amersfoort.

3.2 Websites

CadGis (2016)
http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/?local=nl_BE

Cartesius (2016)
<http://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2016)
<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2016)
<http://dov.vlaanderen.be>

Erfgoedbank Kempens Karakter (2016)
<http://www.kempenserfgoed.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2016)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

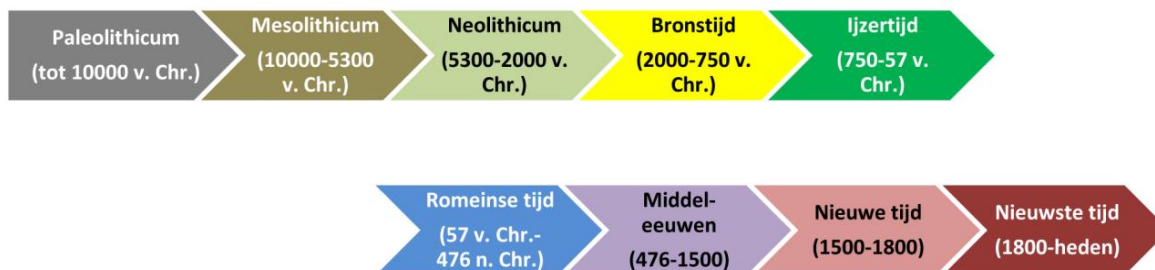
Geopunt Vlaanderen (2016)
<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2016)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2016)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

4 Bijlagen

4.1 Archeologische periodes

4.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2016J63

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
3	Bouwplan	Bestaande toestand	1:1	Digitaal	06/10/2016
4	Bouwplan	Ontwerpplan	1:1	Digitaal	06/10/2016
5	Bouwplan	Te slopen muren en te rooien bomen	1:1	Digitaal	06/10/2016
6	Bouwplan	Typeprofiel Loopke	1:1	Digitaal	06/10/2016
7	Bouwplan	Typeprofiel parking	1:1	Digitaal	06/10/2016
8	Hydrografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
9	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	03/10/2016
10	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	03/10/2016
11	Tertiaire geologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
12	Quartairgeologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
13	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
14	Bodemgebruikskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	03/10/2016
15	Historische kaart	Jacob van Deventer	1:1	Digitaal	05/10/2016
16	Historische kaart	Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	03/10/2016
17	Historische kaart	Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	03/10/2016
18	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen	1:1	Digitaal	03/10/2016
19	Topografische kaart	1893	1:1	Digitaal	05/10/2016
20	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	06/10/2016
21	Syntheseplan	Synthese van het bureauonderzoek	1:1	Digitaal	07/10/2016

4.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2016J63

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2015	Digitaal	03/10/2016
F2	Luchtfoto	Toestand terrein 1971	Digitaal	03/10/2016
F3	Overzichtsfoto	Kasteel en tuin	Digitaal	06/10/2016